

**ÇAĞDAŞ SANAT MÜZECİLİĞİ'NDE BİR ŞEHİRİ KALKINDIRAN
MİMARİ ÖRNEĞİ: GUGGENHEIM BILBAO MÜZESİ¹****A SAMPLE OF ARCHITECTURE THAT DEVELOPS A CITY IN
CONTEMPORARY ART MUSEUM: GUGGENHEIM BILBAO MUSEUM****Tuğba Gayret²****Öz**

20. yüzyılın başlarında Avrupa Müzeciliğinin geçirdiği süreç sonucunda “uydu müze” projeleri seçilen belli başlı şehirlere yayılmaya başlamıştır. 24.000 metrekarelik bir alana yayılmış ve 250 milyon dolardan fazlaya mal olmuş olan Guggenheim Bilbao Müzesi, ABD’li bir vakıf olan Solomon Guggenheim Vakfı’nın beş müzesinden tasarımı en farklı ve ilgi çekici olarak yerini almıştır. Bu büyük müze projesi Bask Bölgesi’nin yeniden kalkındırılması için planlanan birçok projeden biri olma niteliğini taşımaktadır. Frank Gehry tarafından yapılmış olan bu heykelsi mimari yapı, İspanya’nın Bilbao şehri açısından ekonomik getirilerine bakıldığında büyük önem arz etmektedir. Müzenin proje aşamaları, tasarım ve mimari özellikleri İspanyolca, İngilizce ve İspanyolca kaynaklardan yararlanılarak Bilbao şehrine müzenin yaptığı katkılar ortaya konularak irdelenmiştir. Araştırmanın amacı Guggenheim Bilbao Müzesi süreçleri üzerinden yapılacak müze projelerine yol haritası çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Müze, Bilbao, Frank Gehry, İspanya, Sanat.

ABSTRACT

At the beginning of the 20th century, “satellite museum” projects was spreading through some cities after the progress period of European Museums. Guggenheim Bilbao Museum which is emitted 24.000 square meters and costs 250 million dollars, created by Solomon Guggenheim Foundation, is the most distinctive and charming museum rather than the other five. This huge museum project is one of the important one which aimed to improve the are of Bask reinstated. The sculptured museum which is constructed by Frank Gehry, is economically important for Spain’s Bilbao city. In this article, tried to evaluate project phases, design and architecture treats of the museum in order to find museum’s contribution to city of Bilbao, by translating from spanish, english and turkish resources. Main purpose of this article is to give a primary source for future museum projects in different countries’ cities.

Keywords: Museum, Bilbao, Frank Gehry, Spain, Art.

¹ Başvuru tarihi:19.12.2015 - Kabul tarihi:28.06.2016

² Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, tubicim@gmail.com.

1. GİRİŞ

Müze her ülke için geçmiş ile kurulan nostaljik bir bağ anlamını taşır. Müzeler, kültürel mirasın korunarak ve gelecek kuşaklara ileildiği, restore edildiği, sergilendiği ve hatta çoğu zaman eğitim amaçlı da kullanılan ve eğlendirici yönleri de olan kurumlardır (Mercin, 2003:112). Müzeler insanlık tarihinin geçirdiği farklı dönemlere dair izleri taşıyarak bir sonraki kuşağın kültürel manada beslenmesinde başrolü oynarlar. Geçmiş şimdiki zamanda anlamlıdır ve geçmişin izleri tecrübe ile harmanlandığında bir değer arz eder. Müzeler toplumun geçmişine dair eserleri sunarken, içerisinde buldukları şehirleri de cazibe merkezi haline getirirler. Farklı bir medeniyete dair insanların ürettiklerini merak eden ve tanımak isteyen hem yerli hem yabancı izleyiciler müzeler ile ve onların sunduğu yeni deneyimler ile bilgi edinirler. Müzelerin koleksiyonlarında çok farklı objeleri barındırmaları, müzelerin farklı bilim dalları için bir kaynak oluşturmasını da sağlar. Sanat müzeleri sanat ile ilgilenen insanlar için en önemli kaynaktır (Buyurgan, 2012:68-72). Bu kaynak, öğrenciler açısından olduğu kadar bilim insanları içinde geçerlidir. Artun ve Gögebakan'a göre müze maddi manevi zenginlikleri barındıran bir hazinedir. Tarih boyu unutmaya ve unutulmaya karşı direnen insanoğlu bu uğurda uygarlıklar inşa etmiş, savaşmış ve belgelemiştir. Zamanla arşivler, kütüphaneler ve müzeler bu direncin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Müze sözcüğü Grekçe "Mouseion" kelimesinden türemiştir. Yunan mitolojisi incelendiğinde Musa'lar (İlham Perileri) adı verilen tanrıçalara adanan tapınak ve Atina'da Musa'lara ayrılan tepe anlamında da kullanıldığı görülür. Yıllar öncesinde yalnızca eserlerin biriktirilmesi amacıyla kullanılan müze mekanları gerçek anlamını 1746'dan sonra Fransa'da bulmuştur. Sanayi devrimi sonrasında artış gösteren müze yapıları Avrupa'da yayılmıştır. Avrupa'da Rönesans döneminde; dini içerikli görsellerin sergilenebileceği mekânlara ihtiyaç duyması ve başta İtalya olmak üzere Rönesans sanatçılarının eserlerinin koleksiyonlara girmesi müzelerin kurumsallaşmalarına neden olmuştur. Floransa'da Medici egemenliğini başlatan Büyük Cosimo'nun 1440'larda inşa ettiği sarayı Palazzo Medici, ilk modern Avrupa müzesi sayılmaktadır. 16. yüzyıl da ticaretin gelişmesi ile zenginleşen tüccarların sanatçıların eserlerini toplamasıyla bilinçli bir koleksiyonculuk gelişmeye başlamıştır (Artun, 2006:5-10). Bu özel koleksiyonların halka açılması müzeciliğin gelişmesinde önemli bir dönüm noktası oluşturur. 1581'de Vasari'nin Medici ailesinin özel koleksiyonunu sergilemek için Uffizi

Saray'ının ikinci katında düzenlediği mekan günümüzdeki anlamıyla bilinen ilk sergileme mekanıdır (Çolak, 2010:1-5).

18. yüzyılla birlikte önceki kraliyet koleksiyonları modern müzelere dönüşmeye başlar ve özellikle “müzeler çağı” adını alacak 19. yüzyıl süresince, Avrupa'nın bütün imparatorluk merkezlerinde müzeler kurulur: Londra British Museum, Madrid Prado, Paris Louvre, Berlin Altes, Viyana Kunsthistoriches, St. Petersburg Hermitage, ve İstanbul müzeleri bu müzeler arasında sayılabilir. Ancak 19. yüzyıl da müzeler; eserleri sergileme işlevinden çok eserleri toplama ve kronolojik olarak sıralama işlevine önem vermeye başlamıştır. Samuel F. B. Morse 1832 tarihli “Louvre'da Sergi Salonu” adlı resmi galeri mekânı içerisinde resimlerin duvarda yan yana asılarak estetik kaygı gözetmeksizin sadece istiflenişinin bir göstergesidir (Artun, 2006:11-50). Müzelerin kamuya açılması ilk olarak İngiltere'de başlamıştır fakat buna rağmen, “ilk kamusal müze” unvanı Louvre'a aittir (Hughes, 2006:99).

20. yüzyıl sanatında modernizmle birlikte yaşanan değişim ile; resim düzleminin merkezileşmesi, perspektif, oran-orantı gibi biçimleme öğelerinin reddi doğrultusunda sınırlandırılmış ve sonlandırılmış figüratif bir betimleme yerine; renk, hareket, ritim gibi formalist (biçimsel) öğelerin öne çıkması ve avantgard yaklaşımlar sayesinde, sanat yapısının farklılaşması sergileme mekânının yapısına da etki etmiştir (Lewis, 2011:24). Modern sanatı görme ve anlama biçimlerinde önemli rol oynayan New York Modern Sanat Müzesi (MoMA) modern sanatı sergileme mekânlarının başlıca simgesi haline gelir. Müzecilikteki bu kavramsal değişim ve gelişmeler MoMA gibi yeni müze projelerin hızla ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Guggenheim Bilbao Müzesi, İspanya'nın Bask bölgesinde kurulan ilk “uydu müze” örneği olması anlamında şehir açısından ve çağdaş sanat müzeciliği açısından önem arz etmektedir. “uydu müzeler” projesi müzeler de markalaşmayı ön plana alan bir model olarak ortaya çıkmıştır (Krens, 2005:1-5). Bu müzecilik örneği; Yaratılan bu müze projesi; ana müze ile bir şehir ya da kurum arasında bir bedel karşılığında müzenin bir şubesini daha açmaya dayanan iş ortaklığı olarak tanımlanabilir. Uydu müzeye ev sahipliği yapan kurum ya da şehir, bina masraflarını ve idari masrafları üstlenmesinin yanı sıra ana müzeye de ödemeler yapmakla yükümlüdür (Borden, 2011:486-487). Önemli ailelerin finansını sağladığı ve ismini verdiği bu model, Bilbao ile uygulanmaya başlamış ve başarıya ulaşmıştır.

İspanya'nın Bask bölgesinde bir kent olan Bilbao 1989 yılında 1,5 milyon dolar bütçeli bir yenileme programına başlamıştır. Bu program kapsamında limanların yenilenmesi, yeni toplu ulaşım hizmetleri, konferans ve konser salonlarının yanı sıra bir de

modern ve çağdaş sanat müzesi projesi düşünülmüştür. Bilbao’da yapılacak müze için Guggenheim ile yapılan ortaklık 1991 yılında sağlanmıştır. Bilbao’da faaliyete geçecek müzenin bölgeyi turistik bir çekim merkezi haline getirecek mimari bir ikon olması öngörülmüş ve mimari arayış bu talebe göre şekillendirilmiştir. Frank Gehry’nin mimarı olduğu müze binası şehrin sembolü olarak tanıtım çalışmalarında kullanılmıştır (Balık, 2009:75-90). Bu tanıtım süreci içerisinde New York’ta bulunan ilk Guggenheim Müzesi’nin de mali açıdan desteği kullanılmıştır. Süreç, özel müze turları ve tüm medya organları tarafından da desteklenince ortaya bu planlama sonucunda, Bilbao şehrinin en önemli mimari yapılarından biri olan Guggenheim Bilbao Müzesi çıktı. Müze resmi olarak 18 Ekim 1997 yılında faaliyete geçmiştir. Müze ilk iki yılında Bask Bölgesi ekonomisinde ciddi bir hareketlenme yaratarak, Bilbao şehrini sakin bir liman şehrinden başlıca turistik merkezlerden birine dönüştürmüştür (Guash, 2005:55).

Resim 1. Guggenheim Bilbao İnşaatında Mimar Frank Gehry

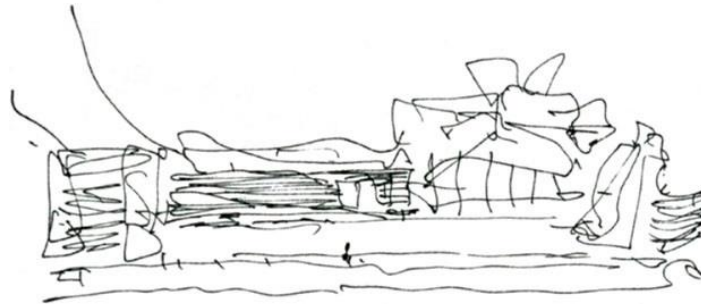
Bilbao’da yapılan proje ile Guggenheim Müzesi mimariyi markalaşmanın bir unsuru olarak kullanmaya başlamıştır. Böylece Guggenheim adı sermayeleştirilerek ve kâr üreten bir marka haline gelmiştir. İlk uydu müzenin bu başarısı “Bilbao etkisi” (Bilbao Effect) olarak literatüre geçmiştir (De Ros, 2002:280-93; Plaza, 2007:13; Plaza, 2009:1711). Bilbao etkisi müzenin şehre getirdiği ekonomik zenginlik anlamında kullanılmıştır ve diğer müze projelerini de bu anlamda etkilemiştir. Titanyum kaplı, Guggenheim Bilbao, hem bir heykel hem de bir şehircilik yapıtı olarak görülmeye devam etmektedir. Komşu köprü de dâhil, çevresindeki kentsel doku ile bütünleşecek biçimde dikkatle tasarlanmış olması onu bir müzeden daha fazlası haline getirmiştir. Müze, Richard L. Wright’ın, mimari şaheseri olarak

anılan New York'taki ilk Guggenheim Müzesi'nin konseptini destekler nitelikte fakat farklı bir konsept içerisinde birleştirilmiş halini sunmuştur (Guash, 2005:202). Bir çağdaş sanatlar müzesi olarak Guggenheim Bilbao Müzesi'nin turistler tarafından bir odak noktası haline gelmesinde mimari tasarımının, koleksiyonunun, şehre sunduğu görselliğin ve bu durumun Bilbao şehrine yaptığı ekonomik kalkınma etkisinin sebepleri ve detayları çalışmanın bölümlerinde aşamalı olarak anlatılmıştır.

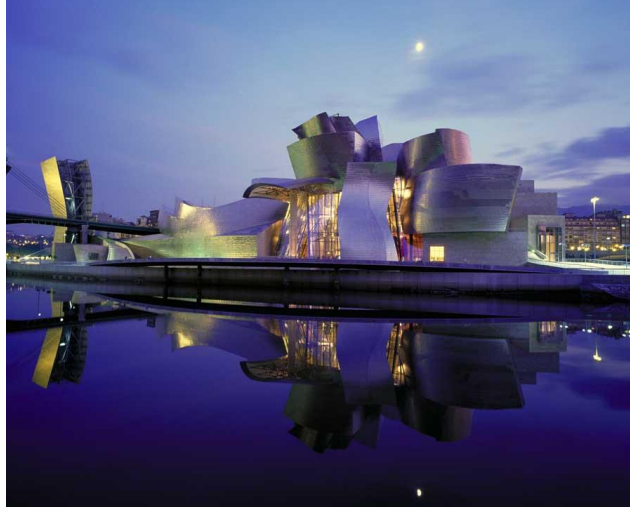
2. GUGGENHEIM BILBAO MÜZESİ MİMARİ ÖZELLİKLERİNE GENEL BAKIŞ

Birbiriyle uyumsuz malzeme ve biçimlerin usta mimarı olarak bilinen Frank Gehry, malzemeleri ve dışavurumcu fark edilir formları yenilikçi bir tarzda ilk defa Guggenheim Bilbao Müzesi'nde kullanmayı denemiştir. Yapıtları her ne kadar farklı akımlarla bağlantılar taşısa da aynı anda Klasik temalar ve şiddetli bir Modernizm'den beslenen seçkin bir kişisel üslup yaratmış olarak değerlendirilmiştir (Borden, 2011:486).

Gehry'nin en yeni yapıtları arasında olan Guggenheim Bilbao Müzesi'nde kullanılan malzemeler mimarın metalik yüzeylerden uzaklaştığını gösterir niteliktedir (Barbara, 2009:150). Gehry'nin yapıları çevrelerini görünümünün tanımlayıcıları olarak yükselmektedir. Bu durum onları içinde yer aldıkları ortamlarla birleştirmek ya da onları yansıtmak yerine onları yeniden tanımlamaktadır. Gehry mimarlık tarihi açısından önemi haricinde aynı zamanda bazen yerel mimari geleneklere ve iklime karşı duyarsız olmakla eleştirilen de bir mimardır. Bazı cüretkar yapılarında kusurlu tasarımlar ve mühendislikten kaynaklanan sorunlarla karşılaşmıştır (Peker, 2006:30). Buna karşın yaptığı mimari eserlerin pek çoğu Guggenheim Bilbao Müzesi örneği gibi bulunduğu şehre değer katmıştır.

Resim 2. Frank Gehry'nin Müze Eskizlerinden Bir Kesit

Resim 3. Guggenheim Bilbao Genel Görüntü

Guggenheim Bilbao Müzesi'nde de Frank Gehry'nin uygulamaya çalıştığı şey, bahsettiğimiz yapıları bulunduğu ortam ile ilişkilendirmek değil bir arada düşünmektir. Bu hassasiyetini müze girişlerinden anlamamız mümkündür. Müzeye girmeden önce yapının arkasından girişe (Resim3) doğru dolaşarak yapı baştanbaşa algılanmak zorundadır. Müzenin okunmasına yardımcı olan unsurlardan biri, çevresiyle oluşturduğu zıtlıktır. Kentin diğer parçalarıyla girdiği diyalektik ilişki ile varolan müze, düzenli ve kurallı Bilbao kentinin içinde bambaşka bir kurguya sahiptir (Plaza, 2008:506-517). Yapı, 50 metre yüksekliğindeki bir atriumun çepeçevre etrafına yığılmış binayı andıran çeşitli şekillere bürünmüş yapıların yığılıdır (Guash, 2005:150). Kıvrımlı hacmin titanyumla kaplanması ise bu tür dev bir yapıda bir ilktir. Bu tercihin başlıca nedenleri arasında, bu metalin keskin görüntüsüyle hava muhalefeti ve kirliliğine karşı yüksek direnci gösterilebilir (Orhon, 2005:82).

Resim 4. Guggenheim Bilbao Müzesi Giriş Görüntüsü

Müzenin dikdörtgen şeklindeki ana binalarında kullanılmış olan temel malzeme İspanyol kalkeridir. Bunun haricinde binanın daha heykelsi olan kısımları titanyum plakalarla

kaplanmıştır. Galerilerin iç duvarları saten alçı ile sıvanmıştır. Geniş duvarlar büyük cam yüzeyler sayesinde konukların müzeyi çevreleyen kenti her yönden görebilmeleri de sağlamıştır (Donzel, 1998:1). Mekanik klima ve havalandırma sistemleri galerinin içindeki sıcaklığı ve nem oranını tam istenen değerde tutabilecek şekilde ayarlanmış olarak kullanılmaktadır. Sabit sergilerin bulunduğu galeriler planlanmış bir aydınlatma sistemi kullanılarak doğrudan ışıklandırma ile aydınlatılmaktadır (Casey, 2007:350-355). Buna karşılık, günümüz sergilerinin bulunduğu geçici galerilerde tiyatro tipi değişken podiyum ışıklandırması tercih edilmiştir. Bunlara ek olarak, özel tasarımlanmış ek ışık sistemi de galerilerin içindeki aydınlatmanın dengeli olmasını sağlamaktadır. Gökyüzünden gelen gün ışığı gerektiğinde gölgeler yaratmak ya da oluşan gölgeleri yok etmek için ek bir faktör olarak kullanılmaktadır. Sanat eserlerinin aydınlatılmasına büyük özen gösterilen müzede, içeride ılık bir hava yaratan gün ışığının sanat eserlerini doğrudan etkilemesine izin verilmemektedir, ancak gün ışığının odak noktaları karanlıkta fark edilmeyen detayların ortaya çıkışına olanak sağlar. Binanın en büyük salonu La Salve köprüsünün altında uzanan “Balık Galerisi”dir. Burada bir balıkçı kasabası olarak kurulan Bilbao’nun tarihçesine bir gönderme yapıp yapılmadığı konusunda ise kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Müzenin bu bölümü daha çok “Pop Sanatı”, “60’lardan günümüze minimalist ve kavramsal Amerikan Sanatı” konulu sergilere yönelik kullanılmaktadır (Stoller, 1999:1-3) Modern aydınlatma tercihleri ile müze, sanatçıların eserlerini sergilemesi ve ışığa karşı koruması açısından önemli çözümler sunarak öne çıkmıştır.

Müze giriş geniş kapılı bir avludan sağlanır. Bu avludan yapının içindeki üç kat boyunca dağılmış olan sergi salonlarına eğrisel köprüler, camdan asansörler ve merdivenli kulelerden oluşan bir sistem bağlantıyı sağlamaktadır. Merkezi avlunun üzerinde yapısal bir çatı formu yükselmektedir. Çatının camlı kısımları avluyu bir ışık seli içerisinde bırakır. Nehir seviyesinden 45 metre yükseklikteki çatı örtüsünün görünümü anıtsal müze yapısına adeta davetiye çıkarır niteliktedir (Kapoor, 2010:1). “Metal Çiçek” biçimli heykelsi yapıyı oluşturan cam bölmelerden giren ışıkla aydınlanan en üst noktadan, 5 metre daha fazla yüksekliği bulunan yapının lamine camdan etkileyici avlusunun sınırları bütünüyle görülmektedir. Avlunun en üst bölümünden görülen bu panorama adeta sonsuzluğa uzanmakta, yer, gök ve denizin iç içe geçtiği düşsel bir resim oluşturmaktadır (MacClancy, 1997:271-278). Avlu, müzenin sinir sisteminin merkezi, temel ögesi ve aynı zamanda referans noktasıdır. New York Guggenheim Müzesi’nden bir buçuk kat daha yüksektir. Merdiven bölümü ile asansörü dolambaçlı ve büyüleyici cam şelaleler ayırmaktadır. Üst katların yılan gibi kıvrılan

koridorlarının üzerindeki seviyede gün ışığının en yoğun şekilde bina içerisine süzülmesine yarayan ve şehrin manzarasının en güzel şekilde seyredilebildiği çok büyük pencereler serpiştirilmiştir (Ward, 2008:1).

24.000 metrekarelik alanın 11.000 metrekaresi galeriler için ayrılmıştır. Bu alan 19 galeriye bölünmüştür. Bu galerilerin 10 tanesi klasik tarzdadır ve binanın dışından kireçtaşı kaplamalarıyla ayırt edilebilmektedir. Diğer 9 çarpık biçimli galeri ise gözle görülür bir zıtlık sergilemektedir ve dışarıdan titanyum kaplamaları ile kendilerini gösterirler. Bu galerilerden, hacim ve perspektifle oynanarak dev bir iç hacim elde edilmiştir. Daha büyük ölçekli sanat eserleri ise, binanın en göze çarpan galerisi olan 30 metre genişliğe ve 130 metre uzunluğa sahip, kolonlardan arındırılmış alanlarda sergilenmektedir (Zulaika, 2001:1-17).

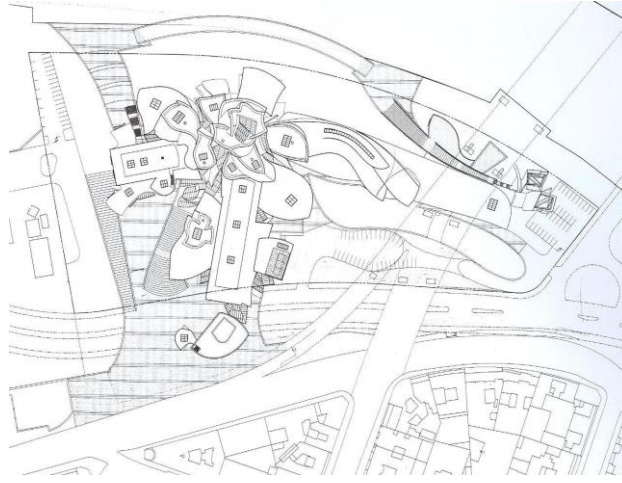
Guggenheim Vakfı, elindeki kendine ait ve bağış olarak gelebilecek eserleri sergilemek için özellikle kalıcı sergi salonları oluşturmak istemiştir. Ayrıca müze içerisinde başka vakıf ve kurumların tanınmış sanatçılara ait olan koleksiyonlarını da sergilemek için alanlar konulması amaçlanmıştır. Tüm bunların haricinde günümüz sanatçılarına ait de yeterli sergi salonu müzenin içerisinde kendine yer bulmuştur. Vakfın malı olan eserlerin kalıcı olarak sergileneceği galerilerin dizaynı ve donanımı oldukça geleneksel tarzda tutulmuştur. Kurumun koleksiyonları müzenin üçüncü katında yer alan ve üçer tane kare şeklinde salondan oluşan iki dizilik galerilerde sergilenmektedir. Geçici olarak düzenlenecek sergilere ayrılacak yer, doğuya doğru uzanan daha dramatik görünüşlü ince uzun dikdörtgen salonlarda bulunmaktadır. Bu alan Puerte Salve Körüsü'nün altından geçip diğer tarafına kadar uzanmaktadır ve köprünün öte yanında yükselen bir kulenin altında son bulur. "Müzenin köprünün altından geçirilmiş olması yapının genel resmine köprünün de entegre edilmesini sağlamak ve fantastik mimari tarzını bir kez daha vurgulamak içindir" (Greenberg, 2000:30).

Yapının iç alanında tek bir kolon dahi bulunmamaktadır. Bu durum, iç alanın çok geniş ölçülerde galeriler meydana getirmesini sağlamıştır. Ne kadar az sayıda olursa olsun kullanılan destek sütunlarına hiçbir şekilde yer verilmemiştir (Barbara, 2009:150-155). Yaşamakta olan seçkin sanatçıların eserlerini sergilemeleri için müzede birbirinden farklı 10 galeri bulunmaktadır. Her galeri sunduğu kullanım hacmi açısından oldukça cömerttir ve en büyük özelliklerinin yüksek tutulmuş çatıları olduğunu bu noktada belirtmemiz gerekmektedir. Müzeye gelen eserleri, yükleme-boşaltma, sıralama, depolama, bekletilecek olanları özel odalara alarak zararlı etkenlerden koruma gibi arka planda yapılması gereken

işler için zemin katın altındaki bodrum alanına yerleştirilmiş olan geniş mekânlar kullanılmaktadır (Asensio, 1997:1).

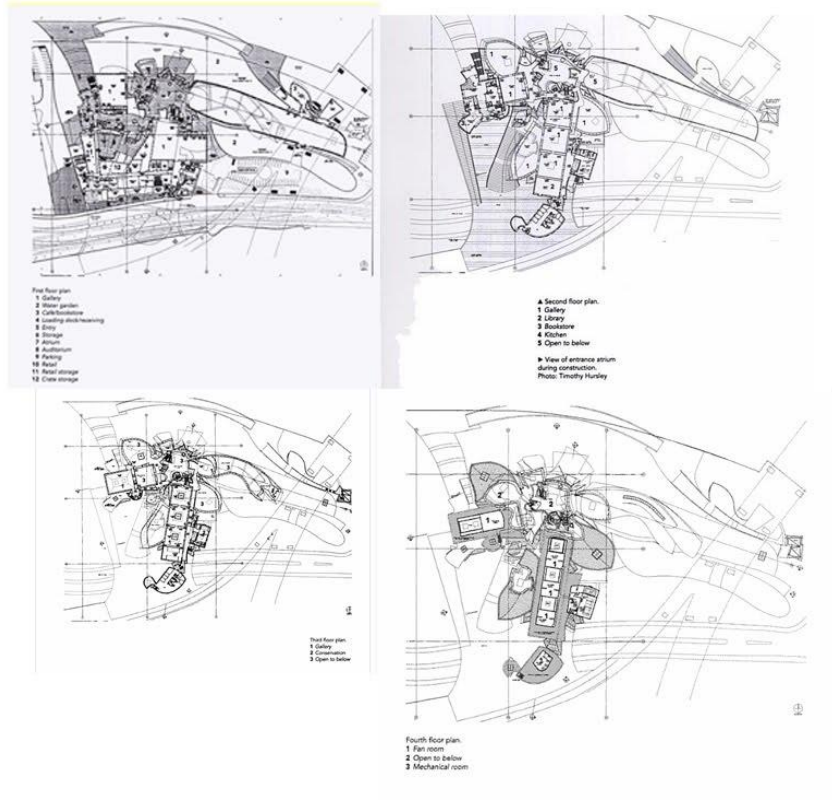
Guggenheim Vakfı, Bilbao müzesinin sürekli koleksiyon, geçici sergiler ve yaşayan sanatçıların eserlerinin toplanacağı canlı bir koleksiyon için ayrılmak üzere üç ana bölümden oluşması yönünde insiyatif kullanmıştır. Sürekli sergi müzenin ikinci ve üçüncü katlarındaki kare alanlarda ziyaret edilmektedir. Geçici sergiler ise, yapının doğu tarafında La Salve'nin altından uzanarak bir kulede nihayete eren geniş dikdörtgen salonda düzenlenmektedir. Yaşayan sanatçılar seçkisi de ziyaretçilerin diğer iki sergiyle ilişkilendirebilecekleri biçimde müzenin üç katında bir dizi kıvrımlı galeriye dağıtılmış durumdadır.

Resim 5. Guggenheim Bilbao Yerleşim Planı

Müzenin ikinci katında, peşi sıra üç eşit ölçekli galerinin ardından kütüphane bölümüne ulaşılır (Resim 6). 1. kattaki atrium ve en büyük galerinin hemen üst bölümü halka açık alanlar olarak oluşturulmuştur. Müze misafirleri bu alanlardan akarlar. Bu katta yine galerilere çok yakın bir kitap satış noktası ve mutfak da bulunmaktadır. Müzenin üçüncü katında 5 adet eşit ölçekli galeri daha bulunmaktadır. Bunun yanında, muhafaza alanları ve yine halka açık teraslar cömert bir şekilde kata yayılmıştır. Müzenin dördüncü katında havalandırma odaları ve mekanik bölümünün odaları bulunmaktadır³.

³ Müzeye dair mimari proje okumaları Mimar İnci GAYRET tarafından yapılmıştır.

Resim 6. Guggenheim Bilbao Müzesi Kat Planları, 1. Kat, 2. Kat, 3. Kat ve 4. Kat

Müzeye girişin farklı mimari yönlendirmeler ile olması müzenin insanlar tarafından ilgi çekiciliğini arttırmaktadır. Müzeye “Maman” heykelinin bulunduğu doğrudan yaklaşmanın avantajı, doğrudan girişe ulaşmak yerine köprü'nün altından geçen kuyruk kısmından diğer taraftaki ana girişe kadar müzenin çevresinde dönmüş olmaktır. Böylece hem öncelikle yapıyı dıştan değerlendirerek kişi kendini müzeye hazırlar, hem de içeri girmek için daha fazla merak duyar. Basamak inilerek girilen müzede bilet aldıktan sonra atriuma geçilir. Guggenheim'in yöneticisi Thomas Krens, “atriumun öncelikle mimari anlamda keyifli olmasını istediği için fütürist mimarlık vizyonundan yola çıktığını belirtmiştir” (Gonzales, 2004:1). Gerekli yerlerde patika şeklinde kat kat yolların oluşturulması, düşey sirkülasyonların geri planda saklı kalmayıp cam ve metal yılanlar gibi cephelere tırmanması gibi ayrıntılar mekanın fütüristik zenginliğini desteklemektedir (Arruti, 2004:6). İç mekânda, büyük hacimlerin birbirine akacak şekilde tezyini ile total ve de özel mekânlar birim içinde birbirlerine uyumlandırılmıştır. Dışarıya açılan devasa yükseklikte teras camekânı da doğal ışığın tüm bina yüksekliğince içeriye akacağı tek yüzeydir (Resim 7). Diğer doğal aydınlatmalar gerek üstten gerekse duvarlardaki ara ara açılan açıklıklardan elde edilmektedir (Peker, 2006:52).

Dönem ve akım referanslarını mimari tasarım ile harmanlamak binanın kendisini bir sanat eseri haline dönüştürerek sergilenen eserler ile her defasında bir yarış içerisinde olmasını da beraberinde getirmiştir. Müzenin o güne kadar yapılan tüm müzelerden daha büyük olan sergi alanları müzenin ancak bahçesinde kendisine yer bulabilecek pek çok eseri kapalı alana almasını da sağlamıştır. Atriumda aynı zamanda, geçici sergi kapsamında yerleştirilen devasa bir enstalasyonlar da kapıdan giren izleyicileri karşılamaktadır. Bu sergilerden birini örnek verirsek; 2006 yılında Alman sanatçı Anselm Kiefer'in "Work in Progress (2006)" adlı 15 metre yüksekliğindeki eseri, bu sanatçıyla müzenin en üst katlarında karşılaşmayı sürdüreceğine işaret verir nitelikte bu bölüme yerleştirilmiştir. Müzede, geçici sergi kapsamında çok sayıda sanatçıya ait az sayıda eser sergilemek yerine, dönemde en fazla iki sanatçıya yoğunlaşmış onların çok sayıdaki eseri sergilenmektedir. (Peker, 2006:101). Müzeye dair bu politika da gereksiz görsel kalabalığı engellemekte ve sanatseverlerin müzeye daha fazla ilgi duymasını sağlamaktadır.

Resim 7. Guggenheim Bilbao Tavan ve Işıklandırma Detayları

Atriumu yeterince inceleyen seyirci bir süre yön duygusuna dair bir karmaşa yaşayabilir, bunun sebebi, mekânın birkaç galeri ve nehre bakan geniş bir terasa açılması olarak da açıklanabilir. Galerilerin en büyüğü ve ilgi çekenini ise heykeltıraş Richard Serra'nın bu mekâna özel olarak hazırladığı enstalasyonu "The Matter of Time"ın yer aldığı uzun galeridir. Müzenin kalıcı sergisi olan "The Matter of Time", Serra'nın 2005'te tamamladığı bir enstalasyondur. Galerinin tamamı, heykel alanının bir parçasıdır: Serra, eserlerin organizasyonunu bilinçli olarak insanları heykellerin arasından ve içinden geçirmeye yönelik kurmuştur. Beklenmeyen yollarda gezinirken heykeller baş döndürücü ve unutulmaz bir hareket hissi yaratmaktadır. Bu serginin tamamına hâkim olabilmek için de galerinin yanındaki maket odası incelenebilir ya da üst katta galeri boşluğundan bakılarak tüm alan

izlenebilmektedir. (Mcguigan, 1997:1-5) Bulunan ulusal ve uluslararası sabit koleksiyonu ve geniş heykel ve enstalasyon koleksiyonları müzeyi ziyaret açısından ayrıcalıklı kılacak şekilde planlanmış ve düşünülmüştür. Sokaktan, bir şelale kenarından inilen merdivenlerle giriş kapısından içeriye adım atıp, ziyareti tamamladıktan sonra, girişin solundaki normal kabul edilebilecek ölçekte bir başka kapıdan tekrar dış mekâna ulaşılır (Kapoor, 2010:1-5). Girişin cam kaplama sistemi ile diğer tür camlı dış cephe düzenlemelerinde kullanılan üçgen ve kırıklı cam kompozisyonları güneş ışığını, farklı açılardaki kırınımlarla Miro'nun tablolarına benzer bir yansıma ile yansıtmaktadır (Resim 8). Müzeyi tecrübe etmekten yorulanlar için müze girişinde bir cafe bölümü konumlandırılmıştır. Girişte verilen bileklik sayesinde de istenildiği an müzeden çıkıp şehri gezerek müzeye geri dönülebilmektedir. Müze yetkilileri bu uygulamanın, “müze ile şehri, insanlar için bütünleştirmek maksadıyla yapıldığını” (Guash 2005:200) belirtmiştir. Bilbao şehri ve müze bir bütün olarak tasarlanmış ve tüm yapı bu konsept üzerine düşünülmüş, planlanmış ve inşa edilmiştir.

Resim 8. Guggenheim Bilbao Müzesi Tavan ve Pencere Detaylarından bir Kesit

Guggenheim Bilbao Müzesi'nin bahçesi, içeride olduğu kadar dışarıda da pek çok büyük ölçekli sanat eserini de bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi müze girişine yönlendiren köprünün hemen başında bulunan büyük örümcek heykelidir. Bu heykel, Louise Bourgeois adlı heykeltıraş tarafından yapılmıştır ve orijinal ismi, “Maman”dır (Resim 9) (Ward 2008:1). 2001 yılı yapımı heykel ziyaretçilerin en çok ilgilendiği parçalardan biri olmayı sürdürmektedir. İkinci büyük heykel ise, farklı çiçeklerin bir araya gelmesi ile oluşmuş, aynı zamanda da müzenin sembolü olan Jeff Koons imzalı “Puppy” isimli çiçeklerden meydana gelen köpek heykelidir. Bu iki heykelin de sembolik olarak müzenin çevresel tasarımına katkısı büyüktür.

Resim 9. Guggenheim Bilbao Müzesi Bahçesi, Dev Örümcek Heykeli

Müze çevresini saran ve müzenin devasa yansımaları içinde barındıran su bahçelerinden de müzenin diğer bir zenginliği olarak bu noktada mutlaka bahsetmemiz gerekmektedir. Müzenin girişine ve pek çok galerisine su bahçelerinin üzerindeki köprülerden ulaşılır. Bu köprüler müze çevresinde dolaşırken müze mimarisini tanımanıza hem de temiz havada, su ile müzenin arasındaki yansıma ilişkilerini gözlemlemenize olanak tanımaktadır (Lee, 2007:1-3).

Guggenheim Bilbao’da iki ayrı koleksiyon oluşturulması planlanmıştır. Bunlardan bir tanesi, Guggenheim Vakfı’na ödünç olarak alınacak “Minimalist Sanat” ve “Arte Povera” işlerden oluşan koleksiyon, ikincisi ise “Bask ve İspanyol Sanatını” vurgulayan yeni bir koleksiyondur (Gehry, 1998:1-5). Guggenheim Bilbao, 20. yüzyıl ve günümüz eserlerine daha ağırlıklı yer verdiği bir koleksiyon ile diğer müzelerden bir adım önde durmayı kendine hedef seçmiştir. Kişisel koleksiyonlar müze açısından çekiciliğini korumaktadır⁴.

20. yüzyılın ikinci yarısına ait pek çok sanatçı müze koleksiyonunun içerisinde yer alır. Bunlar arasında en popülerler olarak “Anselm Kiefer, Willem de Kooning, Robert Motherwell, Sigmar Polke, Gerhard Richter, James Rosenquist, Clyfford Still, Cy Twombly ve Andy Warhol” mutlaka sayılmalıdır. Müze ayrıca, 1985 yapımı, Joseph Beuys’un “Lightning wih Stag Its Glare”, Jeff Koons’un 1953 yapımı “Puppy”, Mark Rothko’nun “İsimsiz” ve Robert Rauschenberg’in 1962 yapımı “Barge” isimli heykellerine de ev sahipliği yapmaktadır. Müze dinamik, yenilenen galerilerinde sergilenmek üzere pek çok sanatçı koleksiyonları da barındırır (Küçükalfa, 2011:1). Bunlar arasında; “Francesco Clemente, Jenny Holzer, Richard Long ve Sol LeWitt” gibi sanatçılar mevcuttur. Richard Serra, değişmeyen daimi bir sergi olarak Gehry’nin kendisine ayırdığı devasa bölümde kendine yer

⁴ Bkz. <http://www.guggenheim.org/bilbao/collection>

bulmuştur. Buna ek olarak müzede modern ve çağdaş Bask ve İspanyol sanatçıların eserleri de mevcuttur. Bunlar arasında, “Eduardo Chillida, Cristina Iglesias, Juan Muñoz, Jorge Oteiza, Antonio Saura ve Antoni Tàpies” mutlaka sayılmalıdır (Krens, 1999:1-5).

3. MÜZE’İNİN KONUMU VE BİLBAO ŞEHRİNE KATKILARI

Eski bir demir filizi çıkarma merkezi olan Bask bölgesi kenti Bilbao, 800 000’i aşkın nüfuslu bir yerleşme alanının (Nerviön ırmağı) halici boyunca uzanır; özellikle Baracaldo, Lejona, Portugaleta, Sestao ve Santurce’yi içine almaktadır. Halen demir-çelik sanayisinin (çelik fabrikaları, haddehaneler) ve ağır metalürjinin (kazan, lokomotif ve gemi yapımı) ağır bastığı (demir-çelik sanayisini, kimya ağır kimya sanayisi, petrol arıtma; eczacılık ürünleri cam ve çimento sanayileri gibi pek çok sanayi kolu kentin geçim kaynağı olarak sıralanabilir. Kent, aynı zamanda da önemli bir bankacılık merkezi olarak da anılmaktadır. Dar sokaklı eski kent, Nerviön ırmağının sağ kıyısında yer alırken, yeni kent, 19. yüzyılın başlarından itibaren sol kıyıdaki platoda genişlemesine devam etmiştir⁵. İspanya’da Barcelona’nın ardından ikinci yoğun endüstrileşmiş bölgesi olan şehir; sosyal, ekonomik ve estetik manada sürdürdüğü gelişim politikalarından en önemli ayağını Guggenheim Müzesine borçludur.

Resim 10. Guggenheim Bilbao Müzesi’nin Konumu

Geçmiş İkinci ve üçüncü yüzyıllara dayanan bir bölge olan Bilbao’nun tarihçesi 6000 yıllık bir süre içerisinde değerlendirilmelidir. Avril dağları ve Artxanda bölgelerinin tarihçeleri bu tarihlere rast gelmektedir. Şehirde bulunan antik duvarların tarihi on birinci yüzyıla kadar dayanmaktadır. 1602 yılında şehir, Biscay’a başkentlik yapmış ve dağ eteklerinden çıkarılan demir madeni ile bölge tamamen zenginleşme yolunda büyük adımlar atmıştır. On yedinci yüzyılın sonlarında İspanya’da meydana gelen ekonomik krizden kısmen etkilense de bölge

⁵ Bkz. Frank Gehry ve Bilbao Belgeseli; <http://vimeo.com/17845247>

zenginleşmeyi sürdürmüştür. 1836'da geçirdiği Luchana savaşının ardından, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ekonomik merkez olma özelliğini korumuştur. İspanya İç Savaşı, 31 Ağustos 1936'da Bilbao'da ilk bombanın atılışı ile başladıktan hemen sonra, bir süre Alman güçleri ve General Franco'nun saldırıları ile şehir mücadele etmek durumunda kalmıştır. Savaşın etkisini azaltması ile Bilbao yeniden endüstrileşme yönündeki atağını sürdürmeye özen göstermiştir. 1940'larda şehir yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. 1948 yılında yıkılan köprülerin inşasının ardından Bilbao Havaalanı'ndan ilk ticari uçak havalanmış ve Bilbao'nun tarihinde endüstriyel ve ticari atılımlarını yeniden başlamasını müjdelemiştir. (Arruti, 2004).

Bilbao'nun kuzey bölgesi, diğer tarafa, Nervion Nehri'nin üstünden geçen köprülerle bağlanır. Casco Viejo'dan çıkıp Abando bölgesini gezmek için kullanılan Ayuntamiento Köprüsü, Bilbobus olarak adlandırılan şehir içi ulaşım otobüslerinin sıklıkla kullandığı geniş bir köprüdür. Buradan Abando'ya geçerken sağa doğru bakıldığında Santiago Calatrava'nın köprüsü Zubizuri ve daha arkada da Guggenheim Bilbao Müzesi'nin kulesi net olarak görülmektedir. Frank Gehry, "La Salve Köprüsü'nü kucaklayan bu kuleyi, Guggenheim'in varlığını işaret etmesi amacıyla yaptı" özellikle belirtmiştir⁶ (Resim 4). Bu da aslında müzenin şehir dokusu ile ne önemde birlikte ele alındığını gözler önüne sermektedir. Bu ön planlamadaki hassasiyet müzenin sembol olarak başarısındaki en önemli etkenlerden biridir. Bilbao'daki konferans yerinden 150 mil uzakta olan Guggenheim Müzesi, her biri tekil olan 16.000 farklı bileşen ile çelik iskeletli bir yapıya sahip bir komplekstir⁴. Dış mekandaki Nervion Nehri'nin müzenin terasına kadar yaklaşması, müzenin yukarıdan geçen otoyolun altına sokulması ile müze binası tüm külesiyle şehirle bütünleşmiştir. Otoyol üzerinden Calatrava'nın "Campo Volantin" yaya köprüsü ise müzeye oldukça yakındır. Güneş ışınlarının titanyum kaplama üzerinde ziyaretçilere yansıyan kesitleri farklı bir atmosfer yaratarak dışarıdan müzeyi gören seyircileri kendisine doğru çeker (Resim 5) (Crumbaugh, 2001:40). Kullanılan malzemeler dahi ziyaretçilerin şehir ve sembolü müze ile yaşadığı deneyimi arttırmaya yönelik seçilmiştir.

Bilbao şehri, bir balıkçı kasabası olarak ortaya çıkmasına rağmen, coğrafi konum ve ayrıcalıkları kentin büyük önem kazanmasını ve varoluş nedenini Guggenheim Bilbao Müzesi'ne (Resim 1) borçludur. Özellikle demir-çelik sanayi şehir planlamacılığında ve ekonomik kalkınma anlamında bir yüzyıl boyunca belirleyici rol oynayan şehir, 1980'lerin sanayi sonrası kriziyle, işçi sınıfının birincil öneminin düşüşüyle ortaya çıkan yeni şehirli

⁶ Bkz. <http://v3.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=40845>

sınıflar Bask başkentine kayda değer toplumsal dönüşümler yaşatmıştır⁷. Bu dönüşümlerin başlangıcını 1990'lı yılların başında söz konusu yeni şehirli tüketicilerin boş zaman ve kültür ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir müzenin kuruluşu oluşturmaktaydı. Yerel hükümetin Guggenheim Vakfı'yla gerçekleştirdiği işbirliği şehre yeni bir soluk getirmek için bir müze inşası gerekliliğini ortaya koydu. Frank Lloyd Wright'ın New York'taki Guggenheim Müzesi'nin yarattığı sarsıntının bir benzeri umuluyordu ve bu bağlamda hedef Bilbao'nun kültürel bir patlama gerçekleştirerek uluslararası düzleme çıkarılmasıydı (Dennison, 2003:48). Guggenheim Bilbao'nun inşa edilmesi yönündeki kesin anlaşma, Eylül 1991'de gerçekleşmiştir. Müzenin inşasına 1994'te başlandı ve müze Ekim 1997'de halka açıldı. Müze, toplamda 10.500 m²'lik galerileri, 2500 m²'lik kamusal alanı, 50 m yüksekliğinde atriyumu, oditoryumu, restoran ve depoyu barındırmaktadır (Arruti, 2004:1-5).

Güzel Sanatlar Müzesi, üniversite ve belediye binasının oluşturduğu üçgenin merkezinde yer alan Bilbao Guggenheim Müzesi'nin doğusundan geçerek şehir merkezini dış mahallelere bağlayan La Salve Köprüsü, Frank O. Gehry'nin binasını bir tür şehir kapısı görünümüne sokmaktadır (Azua, 2005:77-100). Dış cepheye hâkim dikdörtgen şekillerle heykelsi kıvrımlar oluşturan traverten ve titanyum paneller, dev bir perde-duvar örerak nehir kenarında ve şehirde muazzam bir manzara teşkil etmektedir (Resim2). Şehrin endamı ve silüetinden ilham alındığını görülebilir oranda belli eden müzenin tasarımı nehir boyunca dizilen eski fabrika binalarında kullanılan malzemeleri çağrıştırarak, Bilbao'nun tarihi, iktisadi ve kültürel doku ve geleneklerine büyük bir sadakat göstermektedir (Bruggen, 1997:1). Müze binasının köprüyle oluşturduğu bütünlüğü yapıda içselleştirmeye dikkat eden Gehry, merdiven ve asansör sistemleriyle La Salve'den müze seviyesine inişi dikey çelik ve taş yapılara yedirerek tasarlamıştır (Casey, 2007:300).

---

⁷ Bkz. <http://galeribaraz.com/2010/2284/guggenheim-muzeleri/>

Resim 11. Guggenheim Bilbao Dış Kabuk Detayları

Müze açılmasının ardından, Bilbao Kenti'ne, özellikle ekonomik açıdan var olan beklentilerin üzerinde önemli bir katkı sağlamıştır. Kent istediği canlanmayı elde etmiştir. 2000 yılı basında yapılan analizlere göre, müze açılışının ilk yılında, kente 1.360.000 turist çekmiştir. İkinci yıl turist sayısı 1.265.000'dir. Bu iki yılsonunda elde edilen kar \$450.000.000, başlangıçta müzenin yapımı için harcanan sermayenin beş katı kadardır (Baniotopoulou, 2000). Plaza (2000), Bask ülkesine gelen ziyaretçi sayısının Ekim 1997'den itibaren artış gösterdiğini Bask Hükümeti İstatistik Merkezi'nden aldığı sonuçlarla ortaya koymuştur. Bilbao, markalaşma süreci içinde Guggenheim Müzesini, sanat ve kültür odaklı yeni imajını yaymaya yönelik bir marka iletişim aracı ve yatırımları kente çekecek bir referans noktası olarak etkin bir biçimde kullanmıştır.

Resim 12. Bilbao'nun Müzeden Önceki ve Sonraki Hali

Arruti ve Azua'nın konuya ilişkin makalelerini incelediğimizde müzenin Bilbao şehrine olan katkısını rakamsal olarak daha net görmekteyiz. Müzenin açılmasının ardından

Bilbao kentine, özellikle ekonomik açıdan sağlanan katkı beklentilerin çok üzerindedir. Özellikle kentin turizm nüfusunu tutulan istatistiklerden incelediğimizde veriler oldukça şaşırtmaktadır. 2000 yılı başında yapılan analizlere göre, müze ilk yılında, kente 1 milyon 360 bin turist çekmiştir. İkinci yıl turist sayısı ise 1 milyon 265 bin olarak gerçekleşmiştir. Bu iki yılın sonunda elde edilen net kar 450 milyon dolardır. Bu müzenin yapımı için harcanan meblağın beş katına eşittir. Guggenheim yetkilileri, Bilbao'yu kent olarak markalaştırma çalışmalarında müzeyi merkeze almış ve dikkat çekici bir referans noktası olarak etkin kullanmıştır.

4. SONUÇ

Dünya'da, özellikle Avrupa'da müze mimarlığı son 30-40 yıl içerisinde radikal bir değişim geçirmiştir. Bu değişimin ana eksenini bir tür kapalı konservasyon mekânı olan müzelerin dönüşüme uğrayarak, kent içerisine katılıma davet eden, kentte dönüştürücü rol oynamaya soyunan açık mekânlar haline gelmesidir. Frank Gehry tarafından tasarlanan, Guggenheim Bilbao Müzesi, 20. yüzyıl mimarisinde mekân tasarımı ve sergileme alanları açısından devrimsel yapılardan biri olarak anılmaktadır. Guggenheim Bilbao müzesi sanayi ve balıkçılık ile uğraşan mütevazı bir şehir olan Bilbao'yu kültür şehrine dönüştüren en başarılı örneklerden biridir. Müze diğer tüm müzelerden farklı olarak, 21. yüzyıl Çağdaş Sanat Müzesi'nde de benzer bir anlayışta, serpiştirilmiş hacimler gibi görünen çok sayıda sergi mekânı öne çıkmaktadır. Her bir mekân, yüksekliği, doğal ve yapay aydınlatması, daire, kare ya da dikdörtgen formu ve duvarlarının şeffaf ya da masif oluşuyla, birbirinden farklı karakterdedir. Bunlar, her türlü sergilemeye uygun esnek mekânlar olarak tasarlanmıştır. Yarattığı bu devasa hacimler göz önünde bulundurulduğunda yapıldığı yüzyıl için devrimseldir. Büyük çaplı heykel ve enstelasyon eserlerini de bünyesinde barındırabilmesi açısından kendisinden önce yapılan müzelerden farklılaşır. Bu devasa eserler ile yeni deneyimler yaşamak isteyen sanatsever turist kitlesi tarafından da en fazla ziyaret edilen yapı olması kaçınılmazdır.

Büyük bir müze projesi olan Guggenheim Bilbao Müzesi, İspanya'nın Bask bölgesinin yeniden kalkındırılması için planlanan birçok projeden biri ve en başarılısıdır. Bilbao'nun hızlı kalkınmakta olan bir şehir olarak projeye mekân seçilmesi rastlantısal değildir. 2000 yılı sonrasında Bilbao adına düşünülen kalkınma projelerinin sanat ayağı olarak, çağdaş anlamda mimariyi bir şehrin sembolü haline getirmeyi başarmıştır. Müzenin mimarisini incelendiğinde kentteki pek çok yapı ile beraber düşünüldüğü tespit edilmiştir. Bunlardan

bazıları; Santiago Calatrava Köprüsü, mimar Sir Norman Foster tarafından yapılan Metro İstasyonu, Michael Wilfort ve ortakları tarafından inşa edilen platform tipi ulaşım asansörü, Calatrava yeni hava yolları terminalini olarak yeniden belirtilebilir. Planlı büyük bir kentsel dönüşümün parçası olan sanat müzesi, Frank Gehry'nin yaratmaya çalıştığı heykelsi mimari örneğini gözler önüne sermektedir. Kendisinin de söylediği gibi; "Mimar ve heykeltıraş arasındaki tek fark, mimarın yapılarının içerisine tuvalet eklemesidir" diyerek mimari ile heykel sanatının kendisi için farkını net bir biçimde ortaya koymuştur. Şehrin tersanelerinde bulunan teknelerin formundan esinlenerek onu bir adım öteye taşıyan Gehry, New York'ta bulunan Guggenheim Müzesi'ne de Mimar Frank Lloyd Wright bağlamında bir formsal göndermede bulunmayı ihmal etmemiştir.

Müzenin sanata ve tarihe ilişkin bir takım temsiller kadar, kurulduğu zamanın bilgi ve iktidar rejimlerini de sergilediği aşikârdır. Bu bakımdan, eğer Louvre Müzesi, modern aklın, modern (birey/ulus/evren) düşüncenin ve modern sanat tarihinin örgütlendiği bir ortam olarak kabul edilirse, çağdaş Bilbao Guggenheim Müzesi de modern tasavvurların bozulduğu bir sahnedir.

KAYNAKÇA

Artun, A., (2006). **Sanat Müzeleri 1**, İletişim Yayınları, Ankara.

Artun, A., (2006). "Müzedeki Modernliğin Kurulması Ve Bozulması, Louvre Ve Bilbao Guggenheim: İki Müze İki Küratör", **8. Ulusal Sanat Sempozyumu**, Hacettepe Üniversitesi Gsf Yay, Ankara.

Arruti, N., (2004). Reflecting Basqueness: Bilbao From Mausoleum To Museum, **International Journal Of Iberian Studies**, S.16, C.3.

Asensio Cerver, F., & Lodge, M., (1997). **The Architecture Of Museums**, New York: Arco.

Azua, J., (2005). **Guggenheim Bilbao: 'Coopetitive' strategies For The New Culture Economy Spaces**. Learning From The Bilbao Guggenheim.

Isenberg, B., (2012). **Conversations With Frank Gehry**, Knopf.

Balık, D., (2009). **Çağdaş Sanat Müzelerinde "Yeni" Mekân Deneyimi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü, İstanbul.

Bruggen, C. V., (1997). **Frank O. Gehry: Guggenheim Museum Bilbao**, Harry N Abrams.

Borden, D., (2011). **Ntv Mimarlık**, Başvuru Kitapları, İstanbul.

Buyurgan, S. (2012). **Sanat Eğitimi Ve Öğretimi**, Pegem Akademii Ankara.

[Http://Pegem.Net/Dosyalar/Dokuman/14042012150429sanat%20e%C4%9fitimi.Pdf](http://Pegem.Net/Dosyalar/Dokuman/14042012150429sanat%20e%C4%9fitimi.Pdf) (Erişim tarihi: 21.06.2016).

Ceballos, S. G., (2004). "The Role Of The Guggenheim Museum İn The Development Of Urban Entrepreneurial Practices İn Bilbao", **International Journal Of Iberian Studies**, S.16, C.3, Spain.

Crumbaugh, J., (2001). "An Aesthetic Of Industrial Ruins İn Bilbao: Daniel Calparsoro's Leap into The Void (Salto Al Vaco) And Frank Gehry's Guggenheim Museum Bilbao", **International Journal Of Iberian Studies**, S.14, C.1.

Çolak, B., (2010). "Tarihsel Süreç İçerisinde Müzelerle Birlikte Değişen Sergileme Mekanları; New York Modern Sanat Müzesi (Moma) Ve Frankfurt Modern Sanat Müzesi (Mmk) Örneği", **Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi**, Ankara.

Dennison, L., (2003). "From Museum To Museums: The Evolution Of The Guggenheim", **Museum International**, S.55, C.1.

De Ros, X., (2002). **The Guggenheim Museum Bilbao: High Art As A Popular Culture**, Constructing Identity İn Contemporary Spain: Theoretical Debates And Cultural Practices.

Donzel, C., Donnat, V., & Boissière, O. (1998). **New Museums**, Telleri.

Ersoy, Ö., Sanat Müzeleri Ve Yeni Okumalar, <http://Ozgeersoy.Tumblr.Com/Post/6684947769/Sanat-Muzeleri-Yeni-Tarihler-Yeni-Okumalar> (Erişim tarihi: 13.04.2012).

Frank Gehry Ve Bilbao Belgeseli; <http://Vimeo.Com/17845247> (Erişim tarihi: 15.04.2012).

Gehry, F. O., (1998). **Frank O. Gehry: Guggenheim Bilao Museoa**, (Vol. 32), Axel Menges.

Greenberg, J., & Jordan, S. J. F., (2000). **Frank O. Gehry: Outside İn**, Dk Ink.

Guash, A. M., & Zulaika, J., (2005). "Leaning From The Bilbao Guggenheim: The Museum As A Cultural Tool", **Learning From The Bilbao Guggenheim**.

Guggenheim Bilbao Müzesi Mimari Değerlendirme, <http://V3.Arkitera.Com/News.Php?Action=Displaynewsitem&Id=40845> (Erişim tarihi: 18.03.2012).

Guggenheim Müzeleri, <http://Galeribaraz.Com/2010/2284/Guggenheim-Muzeleri/> (Erişim tarihi: 05.03.2012).

Guggenheim Bilbao Koleksiyonu, <http://www.Guggenheim.Org/Bilbao/Collection> (Erişim tarihi: 20.03.2012).

Hughes, H., (1997). "Architecture: On How The Getty Center And Guggenheim Bilbao Set New Standards For Museums", **Time**, New York-, S.150.

Kapoor, A., (2010). "Guggenheim Bilbao Museum", **Exhibition Catalogue**, Bilbao.

Krens, T., (1999). **Conversation With Thomas Krens**, Director Of The Guggenheim Museum in Bilbao, Spain.

Küçükkalfa, A., (2011). "Frank O. Gehry'nin Büyülü Mimarisi: Guggenheim Bilbao Ve Guggenheim New York", **Pencere+Cephe Dergisi**, S.4.

Lee, D., (2007). "Bilbao, 10 Years Later", **New York Times**, 23.

Lewis, G., (2011). **The History Of Museums**, Encyclopaedia Britannica.

Macclancy, J., (1997). "The Museum As A Site Of Contest: The Bilbao Guggenheim", **Focal Journal Of Anthropology**, S.1, C.7.

Mack, G., & Szeemann, H., (1999). **Art Museums Into The 21st Century**, Birkhauser.

Mathewson, C., (2007). **Frank O. Gehry: Selected Works: 1969 To Today**, Firefly Books.

Mcguigan, C., (1997). **Guggenheim'in Bask Uydusu Ve Biz**, Haşim Nur Gürel (çev.), Newsweek.

Mercin, L., (2006). **Müzeler Ve Toplum**, <http://Www.Ayk.Gov.Tr/WpContent/Uploads/2015/01/Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Levent-Merc%C4%B0n-M%C3%9czeler-Ve-Toplum.Pdf> (Erişim tarihi: 21.06.2016).

Mez, M. V. G., (2001). "A Reply To Beatriz Plaza's 'The Guggenheim-Bilbao Museum Effect'", **International Journal Of Urban And Regional Research**.

Müzelerde Pazarlama, (2011).http://Muzepazarlama.Blogspot.Com/2011_02_01_Archive.Html (Erişim tarihi:20.04.2012).

Peker, E. A., (2006). **Kentin Markalaşma Sürecinde Çağdaş Sanat Müzelerinin Rolü**, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Plaza, B. (2002). **A Note On" Panorama Of The Basque Country And Its Competence For Self-Government": Terrorism And The Guggenheim Museum Bilbao Effect**. **European Planning Studies**, S.10, C.3.

Plaza, B., (2007). **"The Bilbao Effect (Guggenheim Museum Bilbao)"**, **Museum News**, S.86, C.5.

Plaza, B., (2008). "On Some Challenges And Conditions For The Guggenheim Museum Bilbao To Be An Effective Economic Re-Activator", **International Journal Of Urban And Regional Research**, S.32, C.2.

Plaza, B., Tironi, M., & Haarich, S. N. (2009). "Bilbao's Art Scene And The "Guggenheim Effect" Revisited", **European Planning Studies**, S.17. C.11.

Rosenblatt, A., (2001). **Building Type Basics For Museums**, John Wiley & Sons.

Serra, R., (2008). Richard Serra's Art, <http://www.Guardian.Co.Uk/Artanddesign/2008/Oct/05/Serra.Art> (Erişim tarihi: 17.04.2012).

Stoller, E., Goldberg, J., & Iovine, J. V., (1999). **Guggenheim New York/Guggenheim Bilbao**. Princeton Architectural Press.

Orhon, A. V., (2005). **Mimarlıkta Titanyum**, Yapı Dergisi, S. 278.

Zulaika, J., (2001). "Tough Beauty: Bilbao As Ruin, Architecture, And Allegory", **Hispanic Issues**, S.24.

Ward, S. (2008). "**Big is Beautiful' - Theguggenheimmuseumat Bilbao**", Architecture And Design, The Artbook, Volume 15, Issue 1.